

Woningdifferentiatie en het belang van stedelijke middenklassen

Inleiding

Talja Blokland

Dr. Blokland is als KNAW-fellow verbonden aan de ASSR van de Universiteit van Amsterdam en als gastonderzoeker aan de Department of Sociology van Yale University. Zij is onder meer auteur van *Wat stadsbewoners bindt* (Kampen: Kok Agora, 1998).

Adres: ASSR
Oude Hoogstraat 24
1012 CE Amsterdam
E-mail: blokland@pscw.uva.nl

1 Woningdifferentiatie als thema

Hoe Nederlandse beleidmakers en politici stad en stedelijkheid zien verandert voortdurend, zo laten de nota's over ruimtelijke ordening zien (Musterd en De Pater 1992, 146 e.v.). Deze veranderingen zijn verbonden met verschuivingen in de gewichten die zij toekennen aan sociale, economische en milieubelangen.

Vanaf de jaren zeventig ontstond vooral twijfel over suburbanisatie. Men begon te vrezen voor 'uit-holling' van de steden, voor een eenzijdige bevolkingssamenstelling en voor verkeers- en milieuproblemen door forensen (vgl. Nelissen 1989, 13; vgl. Jobse 1987, 305; Kruijthoff 1991, 112-123).

In de volkshuisvesting stond in die jaren het 'bouwen voor de buurt' centraal (Kleijn 1985; Deben 1974; Haberer e.a. 1978; Van der Pennen 1986, 179-196). Dat beleid had een, nu alom erkende en benadrukte, keerzijde. Vrijwel alle aandacht ging uit naar lage inkomensgroepen en sociale woningbouw.

Met de toenemende zorgen om segregatie en concentratie van achterstand in de binnensteden zijn beleidmakers en politici het beperkte grootstedelijke aanbod van geschikte woningen voor mid-

den- en hogere inkomensgroepen en de gelimiteerde kansen om in de eigen stedelijke woonwijk een wooncarrière te maken, steeds meer als belangrijke bijdragen aan grootstedelijke problemen gaan zien. Het streven steden zo aantrekkelijk te maken dat deze groepen voor de stad kunnen blijven behouden of worden aangetrokken, heeft de laatste jaren veel terrein gewonnen. Een belangrijk instrument daartoe is woningdifferentiatie. Woningdifferentiatie is dat deel van het beleid dat gericht is op het zo herstructureren van de grootstedelijke woningmarkt dat meer mensen met midden- en hogere inkomens binnen de stadsgrenzen blijven wonen of er hun intrek nemen.

Deels gaat het dan om het beter afstemmen van aanbod en vraag. Een meer gedifferentieerd woningaanbod is hier het doel. De vraagzijde van de woningmarkt is aan het veranderen, in samenhang met veranderingen in leefstijlen, huishoudsamenstelling, arbeidsposities, en consumptiepatronen (Smith 1996, 109; Butler 1995, 188 e.v.; Hamnett 1995, 262-62; Bensman en Vidich 1991, 268-291; vgl. ook Van Weesep 1994). Bepaalde groepen stellen zich inmiddels (weer) een leven in de binnenstad als ideaal. Zij kiezen voor grootstedelijke woon-

locaties als uitdrukking van hun identiteit (Massey 1994, 106-108 en 168-170). Deze trend ontstond reeds in de jaren zeventig, toen naast 'bouwen voor de buurt' in Amsterdam ook de eerste sporen van gentrificatie zichtbaar werden (Cortie en Ostendorf 1986, 81). De overheid is hier eerder 'trendvolger dan trendsetter', aldus Ebels en Ostendorf.

Beleidmakers en politici hebben de wens om van steden concurrerende woonmilieus te maken vandaag de dag evenwel aanmerkelijk hoger op de agenda staan dan in de jaren tachtig, toen de overheid slechts zorgde voor vergunningen en subsidies (Van Weesep, Hulsebosch en Maas 1985, 140-142). In de geïntegreerde en gebiedsgerichte aanpak van het Grotestedenbeleid (GSB) is woningdifferentiatie bovendien naast een beleidsdoel ook een *middel*. Het gaat om meer dan de woningmarkt alleen.

Het GSB gaat uit van verscheidene veronderstellingen over de effecten van woningdifferentiatie. De auteurs in dit nummer bespreken deze veronderstellingen op basis van de empirie. Ze gaan in op de veronderstelde resultaten voor de economische positie van steden, de stedelijke diversiteit, sociale integratie en sociale cohesie, en de achterstandssituatie van bewoners.

De bijdragen in dit nummer

Voor verdere discussie mogelijk is, moet eerst worden vastgesteld hoe de stedelijke bevolking in Nederland zich heeft ontwikkeld. Ries van der Wouden brengt deze ontwikkelingen in beeld. Aan de hand van inkomensontwikkelingen over een aantal jaren in de grote steden en hun regio's laat hij zien, dat aan de hedendaagse grootstedelijke situatie een complexe dynamiek van demografische, ruimtelijke en economische factoren ten grondslag ligt. Hij verklaart de huidige positie van wat hij benoemt als de 'elite' en de 'middengroepen' in de steden vanuit de selectieve migratie en de transformatie van een industriële naar een postindustriële economie. In zijn bespreking van de gevolgen van deze transformatie toont Van der Wouden de complexiteit van de stedelijke economie. Woningdifferentiatie kan daarop als middel nauwelijks een antwoord zijn. Van der Wouden stelt dat een al te directe koppeling tussen inkomens van bewoners en stedelijke welvaart moet worden losgelaten, maar beargumenteert aan de hand van 'leefstijl' waar volgens hem het belang van welvarende bewoners ligt.

In de bijdrage van Lia Karsten en Eva van Kempen verschuift de aandacht naar de vraag, wie de middenklassers zijn die thans stedelijk leven aantrekkelijk vinden. Karsten en Van Kempen richten zich op gezinnen. Zij roepen beleidmakers op tot meer aandacht voor de specifieke positie van gezinnen met kinderen. Suburbanisatie is niet het ideaal van iedereen in deze groep, en gezinnen die best naar elders zouden kunnen vertrekken, blijken soms ook in de stad te willen wonen. Op basis van interviews gaan Karsten en Van Kempen na wat de betekenis van de buurt en stad is voor het dagelijks leven van middenklassegezinnen die recent een nieuwbouwoopwoning in Amsterdamse herstructureringswijken hebben gekocht. De auteurs relativeren de verwachting van stedelijke integratie door woningdifferentiatie. De nieuwbouwhuizenblokken waar zij hun interviews deden, staan in wijken met diversiteit. Karsten en Van Kempen concluderen echter onder meer, dat de oriëntatie van de huizenkopers op buurtgenoten vooral een oriëntatie op 'gelijkgestemden' is.

Daarop sluit het volgende artikel aan. Sako Musterd en Wim Ostendorf stellen daar de verwachtingen van woningdifferentiatie als achterstandsbestrijding aan de orde. De argumentatie dat een sterke middenklasse goed is tegen maatschappelijke achterstand, is vooral ontwikkeld in de Verenigde Staten en heeft daar haar belangrijkste empirische basis. Daar ontstond de discussie over gettoïsering, het verdwijnen van rolmodellen (Wilson 1987) en het ontstaan van een armoedecultuur (Murray 1984; zie ook Jargowsky 1997, 187 e.v.) bij het vertrek van de zwarte middenklasse uit Amerikaanse zwarte wijken.

Musterd en Ostendorf gaan in hun bijdrage in op dit 'buurteffect': het achterliggend doel van woningdifferentiatie om de kansarme bevolking betere kansen in de samenleving te bieden. Impliciet gaan beleidmakers hierbij uit van een aantal vooronderstellingen, zo stellen de auteurs: dat er sprake is van een omvangrijke categorie kansarmen, die bovendien een sterke ruimtelijke concentratie kent; dat de relatie tussen woning en bewoner zo krachtig is, dat de woning als sturingsinstrument gebruikt kan worden; en dat een in sociaal opzicht gemengde wijk een positieve bijdrage levert aan de ontplooiing van kansarme bewoners. Musterd en Ostendorf laten zien dat het empirisch fundament voor deze

vooronderstellingen in Amsterdam, en mogelijk in Nederland, ontbreekt. Voor beleidsambities als deze zou een bijpassend onderzoeksprogramma eerst de noodzakelijke steun moeten leveren. Het lijkt hen daarom beter kansarmoede niet indirect via de woningmarkt aan te pakken, maar direct via de verbetering van de opleiding en de inzetbaarheid op de arbeidsmarkt.

In het laatste artikel gaat Talja Blokland in op de verwachtingen van woningdifferentiatie voor sociaal-culturele verandering. Zij laat zien, dat de beleidsplannen berusten op assumpties over de positieve effecten van een sterkere aanwezigheid van mensen met midden- en hogere inkomens op 'sociaal kapitaal', een concept dat ze aan de hand van de belangrijkste literatuur onderzoekt. Vervolgens gaat zij aan de hand van statistische gegevens na, in hoeverre deze assumpties empirisch houdbaar zijn. Daarna gaat zij in op de vraag, wat dit betekent voor de combinatie van drie elementen uit het GSB, te weten de veronderstelling van het belang van deze inkomensgroepen, de kans op verdringing en het geloof in het zelfregulerend vermogen van wijken. Zij betoogt dat ook als het gaat om het verstevigen van sociale netwerken, een aanpak via woningdifferentiatie gebaseerd op inkomensgroepen geen middel is waarvan men al te veel moet verwachten.

2 Kanttekeningen bij de beleidscategorieën: inkomensgroepen of klassen?

De ministers van VROM en Grote Steden spreken vooral van het behoud of aantrekken van specifieke inkomensgroepen: 'midden- en hogere inkomensgroepen' (Van Boxtel 1999, 3, 24, 37 en 2000, 5, 6, vgl. Woonnota 2000, o.a. 20, 46 en 133). De artikelen in dit nummer laten zien, dat in deze categorieën een deel van de problemen van woningdifferentiatie als middel ligt opgesloten. De verwachte effecten van woningdifferentiatie gaan immers niet zozeer over geld, maar over de bijdragen van mensen aan het stedelijk leven. Naast inkomen achten de ministers immers juist andere vormen van kapitaal (sociaal en cultureel) van betekenis, en veronderstellen zij dat de aanwezigheid daarvan groter is bij de betreffende inkomensgroepen dan bij anderen, en op een of andere wijze ten goede zal komen van de stad. Het onderscheid tussen inkomensgroepen en klassen is derhalve van belang.

Klasse en middenklassen in de sociale wetenschappen

In de sociale wetenschappen richt men zich niet zozeer op inkomen als onderscheidend kenmerk tussen groepen, al neemt men in de operationalisering dit soms als praktische uitweg. De meeste stratificatieonderzoekers beginnen met een variant van een structurele benadering, gericht op de wijze waarop sociale klassen hun basis hebben in de arbeidsdeling in het bijzonder in de arbeidsrelaties (vgl. Savage 1995, 20; Crompton 1993). In de hoogtijdagen van de industrie kwamen deze inkomensgroepen nog betrekkelijk met sociale klassen overeen (al waren zij toen evenmin onbetwist). In een postindustriële samenleving is zo'n indeling veel moeilijker te maken. Volgens sommigen, zoals de Amerikaanse auteurs Clark en Lipset (1991), hebben klassen hun relevantie verloren. Andere, nieuwe scheidslijnen zouden klassen inmiddels vervangen hebben.

Veel andere auteurs delen een dergelijk standpunt niet (vgl. Devine 1997 voor een overzicht), maar zien wel conceptuele problemen (vgl. Crompton 1993, 66-68; Goldthorpe en Marshall 1992). Bijgevolg duiden veel stratificatiesociologen met hun term 'middenklassen' in het algemeen op een combinatie van economische positie (in inkomen en in beroepsgroep), en culturele kenmerken (Devine 1992; Williams 1991, 416-9) en houden zij zich ver van een simpel onderscheid in laag, midden, hoog.

We zien deze combinatie terug in de analyses van stedelijke veranderingen. Zo rapporteren verschillende sociologen dat de 'nieuwe nieuwe middenklasse', werkzaam in hightech-sectoren of de dienstensector en rijk aan cultureel kapitaal, meer dan mensen in traditionele middenklasseberoepen kiezen voor stedelijk leven als uitdrukking van hun identiteit (Warde 1991; Ley 1994). En al begon gentrificatie in minder gereguleerde woningmarkten zoals in de Verenigde Staten en het Verenigd Koninkrijk heel vaak met kunstenaars en mensen met alternatieve levensstijlen (voor een overzicht: Van Weesep 1994), inmiddels is de differentiatie in toenemende mate een zaak van investeerders en projectontwikkelaars geworden, die zich richten op de leefstijlen van specifieke 'marktsegmenten'. Steeds meer nieuwe groepen betreden de grootstedelijke woningmarkt.

De vooraanstaande geografe Massey heeft betoogd, dat deze 'rediscovery of the urban' niet zozeer een verschuiving is van niet-stedelijk naar stedelijk, maar van industrieel naar niet-industrieel. Zo schrijft zij over de Docklands in London, wellicht het best vergelijkbaar met de Rotterdamse Kop van Zuid:

'What really does seem to be at issue is distancing from manufacturing production and from the physical and social context that goes with it. The invasion of the Docklands by the private sector middle class (...) involves completely clearing the area or refashioning it. (...) Once established as 'acceptable' places (...) such areas (...) embark on another element of the vicious circle of growth, but this time based on class. (...) Everything points to the importance of class dynamics in a social sense as a factor in the emerging locational patterns of the currently dominant sectors and strata in the UK economy' (Massey 1994, 107).

Zowel urbanisten die schrijven over de culturele dimensies van stedelijke revitalisering als stratificatiesociologen zijn het erover eens, dat van één coherente categorie 'middenklasse' zeker geen sprake is. Helemaal academisch is deze discussie niet.

We weten allemaal dat wie hetzelfde verdient niet hetzelfde in het leven hoeft te staan. Onder anderen Lash en Urry (1987) en Savage en Fielding (1989) hebben betoogd dat er binnen de middenklasse als sociaal-economische groep fundamentele scheidslijnen bestaan tussen subgroepen. Eigenendom, bureaucratie en cultuur, zo stellen deze Britse stratificatiesociologen, zijn assets voor middenklassers. Verschillende secties binnen deze groep ontnemen hun posities aan verschillende assets (vgl. Butler 1995, 33-35). Binnen grofweg dezelfde sociaal-economisch gedefinieerde 'klasse' kan derhalve een veelheid aan subculturen, politieke oriëntaties en levensstijlen bestaan. Daarin is geen sprake van een ultiem soort postmodern individualisme waarin iedereen zijn eigen onafhankelijke flexibele identiteiten fabriceert. Mensen kijken wel degelijk naar elkaar op zoek naar sociale identificaties. So-

ciaal-economische positie alleen is evenwel geen voldoende identificatiekader. Evenmin is het een bepalende voorspeller van leefstijl. Vandaar dat men in de sociologie spreekt van middenklassen.

De empirische bijdragen in dit nummer maken elk op eigen wijze aannemelijk dat dit onderscheid ook voor het Nederlands GSB van belang is. Juist leefstijl, zoals Van der Wouden in zijn bijdrage aan dit nummer concludeert, zou wel eens de sleutelfactor kunnen zijn die de welvaart van stadsbewoners met het grootstedelijk klimaat verbindt. De conclusies die Karsten en Van Kempen in dit nummer formuleren ten aanzien van de culturele verwachtingen die Amsterdamse middenklassegezinnen van hun buurtgenoten hebben, bevestigen eveneens het belang van klassen, een belang dat groter zou kunnen blijken dan bij voorbeeld etniciteit. Hun these nodigt uit tot meer onderzoek. Musterd en Ostendorf maken met hun betoog aannemelijk, dat op de Nederlandse woningmarkt sociaal-culturele dimensies sterk meebepalen hoe mensen wonen. Ook dat illustreert dat een omvattend begrip van klasse belangrijker is dan inkomensgroepen. Blokland laat ten slotte zien dat voor sociaal kapitaal, opgevat als het product van vrijwilligerswerk, actief lidmaatschap van verenigingen en gezamenlijke politieke participatie, midden- en hogere inkomens noch midden- en hogere opleidingen als categorieën doorslaggevend zijn. Ook hier is een genuanceerder beeld van klassen gewenst.

Alle bijdragen aan dit themanummer laten aldus zien dat inkomensgroepen alleen onvoldoende houvast bieden voor het bereiken van de doelen van het woningdifferentiatiebeleid. Juist omdat in het GSB stedelijkheid culturele componenten heeft, is het onderscheid tussen midden- en hogere inkomensgroep en klassen essentieel. Zowel de theoretische literatuur als deze empirische bijdragen laten zien, dat de beleidscategorie 'inkomensgroep' heroverweging behoeft. Daar ligt ook een taak voor sociale wetenschappers. Zij kunnen specificeren, in hoeverre de bijdragen aan het stedelijk leven die nu van sociaal-economische groepen worden verwacht, gerechtvaardigd zijn. Dit themanummer geeft daartoe een aanzet.

Literatuur

- Bensman, J. en A.J. Vidich, 1991, 'The new class system and its life-styles.' In: A.J. Vidich (red.), *The new middle classes*. New York: New York University Press, 261-280.
- Blokland, T.V., 1998, *Wat stadsbewoners bindt. Sociale relaties in een achterstandswijk*. Kampen: Kok Agora.
- Boxtel, R.H.L.M. van, 1999, *Grotestedenbeleid. Denken, durven en doen*. Brief aan de Tweede Kamer, kenmerk GSB 1999/U69539. Den Haag: Ministerie van Binnenlandse Zaken.
- Boxtel, R.H.L.M. van, 2000, *Voortgang Grotestedenbeleid*, Brief aan de Tweede Kamer, kenmerk GSB 2000/U60445, Den Haag: Ministerie van Binnenlandse Zaken.
- Butler, T., 1995, 'The debate over the middle classes.' In: Butler, T. en M. Savage (red.) *Social change and the middle classes*. London: UCL Press, 26-40.
- Clark, T.N. en S.M. Lipset, 1991, 'Are social classes dying?' *International Sociology*, 8: 293-316.
- Cortie, C., en W. Ostendorf, 1986, 'Suburbanisatie en gentrification. Sociaal-ruimtelijke dynamiek in de randstad na 1970.' *KNAG Geografisch Tijdschrift*, 20: 64-83.
- Crompton, R., 1993, *Class and stratification. An introduction to current debates*, Cambridge: Polity Press.
- Deben, L., 1974, 'Sanering. Continuïteit en verandering.' *Bouwen en Wonen*, 2: 1-26.
- Devine, F., 1992, *Affluent workers revisited. Privatism and the working class*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Devine, F., 1997, *Social class in America and Britain*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Ebels, H.J., en W.J.M. Ostendorf, 1991, 'Nieuwe huishoudens in Amsterdam en Den Haag. De bewoners van dure woningen in centrale stadsdelen onderzocht.' *KNAG Geografisch Tijdschrift*, 25: 510-520.
- Goldthorpe, J. en G. Marshall, 1992, 'The promising future of class analysis. A response to recent critiques.' *Sociology*, 11: 257-287.
- Haberer, P., G. de Kleijn, F. Nicolas en C. de Wit, 1978, *De buurtaanpak*. Den Haag: Staatsuitgeverij.
- Hamnett, C., 1995, 'Home ownership and the middle classes.' In: Butler, T. en M. Savage (red.) *Social change and the middle classes*. London: UCL Press, 257-274.
- Jargowsky, P. A., 1997, *Poverty and place. Ghettos, barrios and the American city*. New York: Russell Sage Foundation.
- Jobse, R.B., 1987, 'The restructuring of Dutch cities.' *Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie*, 4: 305-311.
- Kleijn, G. de, 1985, *De staat van de stadsvernieuwing*. Utrecht: Elinkwijk.
- Kruythoff, H., 1991, 'Migration as a factor in gentrification.' In: Van Weesep, J. en S. Musterd (red.) *Urban housing for the better-off. Gentrification in Europe*, Utrecht: Stedelijke Netwerken, 112-123.
- Lash, S. en J. Urry, 1987, *The end of organized capitalism*. Cambridge: Polity Press.
- Ley, D., 1994, 'Gentrification and the politics of the new middle classes.' *Environment and planning D. Society and space*, 12: 53-74.
- Massey, D., 1994, *Space, place and gender*. Cambridge: Polity Press.
- Murray, Ch., 1984, *Losing ground. American social policy, 1950-1980*. New York: Basic Books.
- Musterd, S. en B. de Pater, 1992, *Randstad Holland. Internationaal, regionaal, lokaal*. Assen: Van Gorcum.
- Nelissen, N., 1989, *Stedenstrijd. Beschouwingen over inter- en intra-urbane rivaliteit*. Zeist: Kerckebosch.
- Savage, M., 1995, 'Class analysis and social research.' In: Butler, T. en M. Savage (red.) *Social change and the middle classes*. London: UCL Press, 15-25.
- Savage, M. en A. Fielding, 1989, 'Class formation and regional development. The "service class" in south east England.' *Geoforum*, 20: 203-218.
- Smith, N., 1996, *The new urban frontier. Gentrification and the revanchist city*. London: Routledge.
- Van der Pennen, T., 1986, 'Volkshuisvesting als overheidszorg. Van krotpruiming tot stadsvernieuwing.' In: Schuyt, K. en R. van der Veen (red.), *De verdeelde samenleving*. Leiden: Stenfert Kroese, 176-196.
- VROM, 2000, *Perspectief op wonen: Rapportage van het Woningbehoefte Onderzoek 1998*, Nieuwegein: Distributiecentrum VROM.
- Warde, A., 1991, 'Gentrification as consumption. Issues of class and gender.' *Environment and Planning D. Society and Space*, 9: 223-32.
- Weesep, J. van, Th.J. Hulsebosch, en M.W.A. Maas, 1985, 'Revitalisering in Amsterdam. De aanbodzijde belicht.' *KNAG Geografisch Tijdschrift*, 19: 133-145.
- Weesep, J. van, 1994, 'Gentrification as a research frontier.' *Progress in Human Geography* 17:74-83.
- Williams, R., 1991, 'Base and superstructure in Marxist cultural theory.' In: Mukerji, Ch. en Schudson (red.), *Rethinking popular culture*. Berkeley, Los Angeles: University of California Press, 407-423.
- Wilson, W.J., 1987, *The truly disadvantaged. The inner city, the underclass and public policy*. Chicago: Chicago University Press.